

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE

Nihilismul este un umanism

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Mihaela Frunză

Student-doctorand:

Marius-Andrei Florea

Cuprins

Cuprins	3
Introducere	5
1. Reevaluarea valorilor	21
1.1. Definirea conceptelor	21
1.1.1. Nihilismul pasiv și nihilismul activ	21
1.1.2. Umanismul și transformările sale	26
1.2. Considerații etice	31
1.3. Către un nihilism umanist	38
1.4. Ușurătatea ființei și greutatea devenirii	43
1.4.1. Atlas și Sisif, o analiză comparativă	45
1.4.2. Dionis-Crist, zeul paradoxal	49
1.4.2. De la ființe umane, la deveniri umane	53
1.5. Secțiune de sinteză	55
2. De la anxietate la straniețate	58
2.1. Anxietatea ca experiență a libertății	58
2.2. Straniețata ca experiență a umanității	61
2.2.1. Straniețata ca experiență a dezumanizării	61
2.2.2. Straniețata ca experiență a derealizării	68
2.2.3. Straniețata ca experiență a dedublării	73
2.3. Dezumanizarea tehnologică	85
2.3.1. Transumanismul și condiția umană	85
2.3.2. Accleraționismul și experiența umană	94
2.3.3. Tehno-nihilism și post-capitalism	96
2.4. Secțiune de sinteză	100
3. Nihilismul și depresia	102
3.1. Nihilismul ca realism	102
3.1.1. Realismul depresiv	102
3.1.2. Realismul capitalist	105
3.1.3. Nihilismul ca escapism	111
3.2. Nihilismul, suicidul și crima	115
3.3. Afirmarea și negarea voinței	121
3.4. Devalorificarea și revalorificarea vieții umane	130

3.5. Secțiune de sinteză.....	133
4. Nihilismul umanist.....	135
4.1. Homo nihil sau subiectul nihilist	135
4.2. Nihilismul umanist ca pacifism radical	141
4.2.1. Stare de conflict și voință de putere	141
4.2.2. Pacifism radical: negarea autorității și afirmarea vieții.....	144
4.2.3. Anarhismul creștin și pacifismul.....	146
4.2.4. Afirmarea vieții în perspectiva nietzscheană	150
4.3. Ateism religios și ateism autentic	155
4.3.1. Noul ateism și violența	155
4.3.2. Ateismul creștin și nihilismul umanist	159
4.3.3. Umanism, secularism, agnosticism	162
4.4. Secțiune de sinteză.....	167
Concluzii	169
Bibliografie.....	176
Bibliografie primară	176
Bibliografie secundară	178
Bibliografie online	182

Cuvinte-cheie:

nihilism, umanism, ușurătate, greutate, ființă, devenire, libertate, responsabilitate, solidaritate, angoasă, straniețate, dezumanizare, derealizare, dedublare, tehnologie, transumanism, acceleraționism, tehn-nihilism, tehn-feudalism, realism depresiv, realism capitalist, voință, pacifism, anarhism, ateism, agnosticism

Rezumat

În această lucrare am urmărit să îmbinăm două poziții filosofice care pot părea contradictorii, anume nihilismul și umanismul. Titlul lucrării sugerează că, cele două viziuni sunt compatibile, tentativa noastră fiind de a recupera atât nihilismul ca viziune critică asupra lucrurilor, cât și umanismul ca doctrină constructivă. Poziția nihilismului umanist folosește puterea creatoare a nihilismului activ pentru a reconstrui valori de pe baze noi, fiind opusă nihilismului de tip pasiv care este tot mai accentuat în prezent de relația problematică pe care o are omul cu tehnologia. Nihilismul umanist va însemna o critică la adresa tehnologiei

dezumanizante care facilitează depășirea umanului, lucru care duce la limitarea libertății indivizilor și la o imposibilitate de a mai concepe umanismul în lipsa condiției sau experienței umane comune. Nihilismul poate însemna emancipare atunci când duce la slăbirea fundamentelor marilor construcții teoretice, iar umanismul poate conduce la solidarizare între oameni, totul pe un fond de rezistență non-violentă în fața opresiunii.

Problema fundamentală la care încearcă să răspundă lucrarea de față este dacă putem depăși nihilismul contemporan, anunțat de Friedrich Nietzsche ca maladie de care suferă cultura vestică fondată pe bazele idealismului și ale creștinismului. De asemenea, prin escapismul facilitat de tehnologie și spațiile virtuale pe care aceasta le generează, Nolen Gertz consideră că nihilismul pasiv este mai prezent ca oricând, omul fiind capabil să evite confruntarea cu realitatea într-o lume paralelă care nu mai trebuie să fie imaginată de un subiect. Este evident că nu mai putem vorbi în prezent despre umanism în același mod, condiția umană nu mai reprezintă o constantă odată cu transumanismul, iar experiența umană poate să fie depășită prin acceleraționism, astfel că umanismul trebuie să se redefinească. Prin reevaluarea valorilor umaniste, ale căror fundamente au fost practic distruse în vremea totalitarismelor nihiliste, și care au fost deconstruite teoretic în perioada ce a urmat, încercăm să fundamentăm o nouă viziune asupra ființei umane ca posesoare a unei libertăți radicale, responsabilă și solidară cu semenii în contextul actual în care ne confruntăm cu o nouă criză a umanității.

Ipoteza principală de la care am pornit este aceea că putem formula un umanism fondat pe nihilism, la fel cum încearcă Jean-Paul Sartre să facă cu umanismul existențialist pe care îl susține. Libertatea radicală de care dispunem conform existențialismului poate fi concepută și pornind de la nihilism, care ne eliberează de constrângeri, dar care ar trebui să ne și responsabilizeze. Dacă încercăm să facem o critică reală umanismului, avem nevoie de forța deconstructivă a nihilismului, dar și de puterea creativă pe care acesta o oferă. Dacă dorim să concepem un nihilism pozitiv, trebuie să îl vedem ca pe un umanism, adică ca pe o expresie ultimă a libertății omenești. Sartre consideră că trebuie să depășim ideea de natură umană, dar că există o condiție umană care ne este comună și care poate fundamenta un umanism, împreună cu libertatea absolută pe care o avem de la sine, nu datorită unei instanțe supreme divine sau umane. Ideea de la care pornim este că putem concepe umanismul chiar și în situația în care condiția umană este modificată prin mijloacele tehnologice actuale.

Obiectivele acestei lucrări au fost, în primul rând, clarificarea termenilor cheie, nihilismul și umanismul având de-a lungul timpului diferite sensuri și păstrând în prezent conotații diverse. Dorim să delimităm precis nihilismul activ, care este creator de valori, de nihilismul pasiv, care

are un înțeles distructiv sau care urmărește evitarea confruntării cu realitatea. De asemenea, vom face o diferențiere între umanismul nihilist, care ar presupune scepticism și un tip de secularism bazat pe dialog, și umanismul ateismului militant, care se bazează pe scientism și pe o critică neconstructivă asupra oricărei idei religioase. Vom introduce conceptul de *greutate a devenirii* în paralel cu *ușurătatea ființei*, pentru a reinterpreta modul în care ne percepem libertatea, dar și conceptul de *stranietate* în paralel cu cel de *angoasă*, pentru a descrie experiența existențială pe care o avem în fața inteligenței artificiale. Vom încerca să descriem câteva efecte dezumanizante pe care le are raportarea nihilistă la tehnologie, și vom căuta să combatem tehno-nihilismul prin nihilismul umanist.

Metodologia de cercetare este una clasică, am folosit metodele lecturii, analizei și interpretării unor diferite concepții filosofice legate de tema aleasă. Am ținut cont și de caracterul interdisciplinar și transdisciplinar al temei, și nu ne-am limitat la domeniul filosofiei pentru a discuta aspectele diferite ale nihilismului umanist. Am folosit analize asupra unor opere literare pentru a ilustra aspecte legate de comparația *ușurătății* și *greutății*, așa cum este discutată inițial de Milan Kundera, pe care le-am asociat cu *Revolta lui Atlas* de Ayn Rand și *Mitul lui Sisif* de Albert Camus. De asemenea, am făcut referire la mitologie și la religie prin juxtapunerea lui *Dionis* și *Hristos* ca figuri ale paradoxului, legată de concepția lui Nietzsche asupra afirmării vieții. Am inclus și noțiuni din psihanaliză și psihologie în capitolele legate de angoasă, stranietate sau de realismul depresiv. Foarte importante au fost și legăturile cu teoria politică, pentru a dezvolta concepția despre nihilismul umanist în legătură cu anarhismul, pacifismul și societatea seculară.

Putem face o *sinteză a capitolelor*, urmărind temele și conceptele cele mai importante discutate în fiecare. În primul capitol, am făcut un scurt istoric al conceptelor de nihilism și umanism și am scos în evidență atât caracterul lor filosofic, cât și pe cel politic. În plan politic, nihilismul a avut un caracter distructiv și violent, chiar dacă revendicările acestuia au fost de eliberare și de negare a puterii autorităților opresive, în timp ce umanismul cu rădăcinile sale în creștinism este văzut astăzi mai ales ca o atitudine anti-religioasă corespondentă unui ateism militant. Am făcut o comparație între două personaje mitologice pentru a descrie două atitudini pe care le putem avea față de libertate, Atlas din romanul lui Rand, care se eliberează de povara pe care o pune societatea asupra sa, și Sisif care după Camus găsește o fericire în munca eternă care îl împovărează. Această paralelă ne arată de ce anume *ușurătatea ființei* este insuportabilă, pe când *greutatea devenirii* este înțelegerea corectă a libertății care ne responsabilizează. În acest capitol am arătat și legătura paradoxală pe care o putem face între filosofia lui Nietzsche

și un tip de creștinism autentic care ar trebui să valorizeze viața în loc să pună accent pe moarte și pe o lume de apoi. Alăturarea dintre Dionis și Hristos, două zeități ale morții și învierii, ne poate conduce către ideea valoroasă a coexistenței contrariilor. Aceste figuri religioase pot simboliza și eterna reîntoarcere atât de importantă pentru Nietzsche, pe care o putem vedea ca o desăvârșire a nihilismului.¹

În *capitolul doi*, am pornit de la conceptul de angoasă, central pentru filosofia existențialistă ca experiență copleșitoare a libertății, și am propus pentru a descrie experiența omului în interacțiunea cu inteligența artificială sau cu roboții umanoizi conceptul de straniețate. Straniețata este experiența existențială a conștientizării lipsei de libertate, pe care o revelează tehnologiile care imită inteligența umană sau cele care prezic comportamentele umane. Pe lângă acest proces de *dezumanizare* prin pierderea conștiinței libertății, straniețata este resimțită și în urma *derealizării* asociate evadării în lumile virtuale generate de inteligența artificială, dar și ca o conștientizare a *dedublării* în cazul subiectului care este înstrăinat de sine. Nietzsche numește nihilismul „oaspetele cel mai straniu cu putință”², astfel că putem vedea acest concept ca pe o cheie în recunoașterea și depășirea nihilismului, care este o apariție stranie pentru că apare ca o consecință negativă a idealismului pe care l-am asumat în trecut.

Transumanismul și acceleraționismul sunt idei filosofice de nișă care ies în evidență prin optimismul tehnologic exagerat de care dau dovadă. Transumanismul propune depășirea condiției umane fragile prin folosirea augmentărilor tehnologice asupra fizicului sau minții umane, pentru a ne depăși limitele condiției actuale și a ne extinde capacitățile. Acceleraționismul propune îmbrățișarea post-umanului și depășirea experienței umane, dar și alimentarea efectelor disruptive ale capitalismului asupra organizării sociale actuale și instaurarea unui model tehnocratic corporatist de conducere, anti-democratic și anti-egalitarist. Ambele doctrine au în comun promovarea ideii Singularității tehnologice, care ar putea face posibilă emergența unei super-inteligențe artificiale bazată sau nu pe modelul minții umane, al cărei mod de funcționare ar putea duce la o transformare radicală și de neprevăzut a ființei umane. Acest aspect scoate în evidență asemănarea dintre transumanism, acceleraționism și gândirea de tip religios, optimismul tehnologic conducând la conceperea unei divinități artificiale care poate să rezolve toate problemele umanității. Am tratat de asemenea și problema tehn-nihilismului, o atitudine pe care o avem în raport cu tehnologia pe care o folosim mai

¹ Volpi, Franco, *Nihilismul*, traducere de Teodora Pavel, Iași, editura Institutul European, 2014, pp. 106-107

² Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor*, Traducere de Claudiu Baci, Oradea, Editura Aion, 1999, p. 5

ales să amplificăm nihilismul prin evitarea confruntării cu realitatea și evadarea în spațiul virtual. De asemenea, tehnofeudalismul indică către o mutație a capitalismului tradițional deoarece corporațiile digitale dețin tot ceea ce Yanis Varoufakis numește *capital de cloud*. Astfel, suntem obligați să plătim o rentă marilor companii digitale doar pentru a avea acces la piață și pentru a ne desfășura activitatea ca servitori ai platformelor.³

În capitolul trei, am analizat nihilismul în legătură cu realismul depresiv și realismul capitalist. Dacă în cazul subiectului depresiv observăm o înclinație spre realism care merită scoasă în evidență, realismul capitalist este în mod direct legat de depresie ca afecțiune psihică tot mai răspândită în sistemul capitalist al prezentului care a făcut imposibilă orice alternativă. Mark Fisher numește afecțiunea caracteristică prezentului „hedonie depresivă”⁴, afecțiune care vine ca rezultat al unei urmăriri cu orice preț a plăcerii, acțiune care devine o obligație în cadrul consumerismului. Escapismul este tendința omului de a încerca să scape de realitatea sumbră a lipsei de alternativă caracteristică realismului capitalist, conducând la manifestarea nihilismului ca un optimism fără fundament; de aceea Gertz consideră că pesimismul, cinismul sau apatia sunt diferite de nihilism și pot servi la demascarea acestuia. Tot în acest capitol am avut în vedere atitudinile de negare a vieții care se pot manifesta ca antinatalism, suicid sau crimă. Filosofia lui Nietzsche poate să ne ajute să combatem aceste viziuni prin afirmarea vieții și depășirea nihilismului care duce la negarea voinței de viață.

În capitolul patru, am analizat nihilismul umanist în comparație cu nihilismul distructiv și cu ateismul secular militant, ambele având o înclinație spre violență. Nihilismul umanist este un pacifism radical prin care susținem negarea oricărei forme de violență, aceasta fiind modul de impunere caracteristic autorității. De aceea, am alăturat nihilismul umanist anarhismului creștin, care reclamează că un creștinism autentic este unul pacifist, diferit de cel instituționalizat care a susținut deseori războaie provocate de state și opresiunea violentă a populației. Nihilismul umanist reprezintă rezistența non-violentă care ar fi distinctă de terorismul nihilistilor ruși din secolul al XIX-lea, dar și de ateismul dogmatic care poate duce la susținerea unor intervenții militare problematice împotriva regimurilor considerate fundamentaliste. Am urmărit să scoatem în evidență caracterul afirmator al vieții pe care ar trebui să îl aibă un nihilism activ și creator de valori; în același timp am dorit să recuperăm rădăcinile creștine ale umanismului, care poate fi o viziune filosofică ce valorizează fiecare viață umană și susține

³ Varoufakis, Yanis, *Technofeudalism. What Killed Capitalism.*, Penguin Random House Group, 2024, p. 80

⁴ Fisher, Mark, *Realism Capitalist. Nu există nicio alternativă?*, traducere de Paul-Teodor Cristescu, Tact, Cluj-Napoca, 2022, p. 59

solidarizarea și opoziția pașnică împotriva abuzurilor autorității. Ideea secularismului este mult mai valoroasă dacă o bazăm pe un ateism creștin cum este cel susținut de către Slavoj Žižek sau pe un agnosticism de tip filosofic ca cel al lui Bertrand Russell, mai degrabă decât pe un ateism scientist și dogmatic caracteristic noilor atei.

Contribuțiile personale în această cercetare țin de elaborarea unor concepte originale și inovatoare, care ne pot ajuta să descriem poziția subiectului nihilist în lumea prezentului și raportul ființei umane cu tehnologia de ultimă oră. Am descris un mod nou prin care putem să concepem libertatea și ființa umană, pornind de la ideea de ușurătate a ființei și ajungând la greutatea devenirii, care reprezintă exercitarea autentică a libertății care ne face să ne percepem ca *deveniri* umane, adică ființe dinamice care se auto-determină printr-o proiectare de sine. Analiza comparativă dintre Atlas și Sisif, respectiv Dionis și Hristos, au fost făcute în cheia concepțiilor lui Camus și Nietzsche, dar au scos în evidență noi moduri de raportare pe care le putem asuma față de ceilalți și față de existență. Conceptul de straniețate nu a mai fost teoretizat în acest fel, strict ca experiență negativă revelatoare a relației problematice pe care o are omul cu tehnologia. Straniețatea ne poate ajuta să interpretăm mai bine consecințele pe care le va avea dezvoltarea inteligenței artificiale și a altor tehnologii de nivel înalt în viitor, pentru a scoate în evidență aspectele dezumanizante pe care aceasta le poate avea. De asemenea, straniețatea scoate în evidență desființarea principiului realității în contextul în care evadarea din realitate se face prin intermediul spațiului virtual, care oferă o experiență utopică ce nu se mai bazează pe imaginație, ci pe senzorialitate. Straniețatea apare și atunci când realizăm dedublarea ce se petrece în interiorul propriei noastre subiectivități, care include imaginea virtuală pe care o creăm și care primează asupra sinelui nostru autentic.

Realismul depresiv a fost discutat mai mult în cadrul psihologiei, de aceea o altă contribuție este introducerea acestui concept și în sfera filosofiei, în contextul problematicei consumerismului și a realismului capitalist. Pentru filosofia existențială, realismul depresiv poate oferi o înțelegere mai profundă a efectelor nihilismului asupra sănătății psihice și bunăstării oamenilor. Cea mai importantă contribuție personală este conceperea unei viziuni filosofice noi, cea a nihilismului umanist, care urmărește să integreze mai multe direcții filosofice umaniste ale trecutului, dar și să se opună unor tendințe noi în filosofie caracterizate de un optimism tehnologic exagerat. Prin nihilismul umanist propunem o critică constructivă la adresa umanismului actual, care să susțină afirmarea vieții printr-un pacifism radical și un anarhism de tip creștin, dar și prin asumarea unei viziuni ateiste sau agnostice în cadrul

creștinismului, care să permită secularizarea și dialogul inter-confesional fără să presupună o poziție anti-religioasă sau scientiștă.

În concluzie, putem considera nihilismul umanist o viziune filosofică de sine stătătoare, care se fondează pe puterea critică oferită de nihilism și care poate reconstrui un tip de umanism adaptat lumii contemporane. Pornind de la nihilism putem să atestăm libertatea radicală de care dispune ființa umană, care prin exercitarea libertății în mod decisiv poate deveni o ființă auto-determinată. Deși tehnologia și sistemul socio-economic actual impune limitări asupra libertății ființei umane, care trece printr-un proces de dezumanizare tehnologică și care evită să se confrunte cu realitatea printr-o conduită tehnolo-nihilistă, omul poate să navigheze aceste noi circumstanțe dacă contracarează nihilismul pasiv distructiv cu un tip de nihilism activ, creator de valori. Stranietatea este conștientizarea privării de libertate pe care o recunoaștem în relația problematică pe care o avem cu tehnologia, cu spațiile virtuale și cu propria noastră imagine înstrăinată, însă tot aceasta poate să reprezinte semnalul de alarmă cu privire la consecințele negative ale unui optimism tehnologic lipsit de viziune critică. Trebuie de asemenea să contracărăm nihilismul asociat acestui tip de optimism fără fundament, mai degrabă decât să ne concentrăm pe atenuarea efectelor depresiei care pare să devină o boală frecventă, ce indică către o problemă sistemică mai mult decât către o afecțiune personală. Nihilismul activ trebuie să ne conducă către un pacifism radical și o recuperare a rădăcinilor creștine ale umanismului, care să ne ajute să afirmăm viața în fața oricărei forme de opresiune și violență.

Bibliografie

Bibliografie primară

Agamben, Giorgio, *Ce rămîne din Auschwitz. Arhiva si martorul.*, trad. Alexandru Cistelean, Idea, Cluj-Napoca, 2006

Baudrillard, Jean, *Societatea de consum. Mituri și structuri*, traducere de Alexandru Matei, editura Comunicare.ro, București, 2008

Benatar, David, *Better Never To Have Been. The Harm of Coming into Existence*, Oxford University Press Inc., New York, 2006

Bolea, Ștefan, *Introducere în nihilism*, București, Eikon, 2024

Camus, Albert, *Mitul lui Sisif*, traducere de Magda Jeanrenaud, Polirom, București, 2020

Camus, Albert, *Omul revoltat*, traducere de Ligia Holuță, Arad, editura Sophia, 1994

Dawkins, Richard, *The God Delusion*, Random House, 2009

Deleuze, Gilles, *Nietzsche și filosofia*, trad. de Bogdan Ghiu, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, 2005

Ellul, Jacques, *Anarchy and Christianity*, trad. Geoffrey W. Bromley, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1988

Fisher, Mark, *Ghosts of my life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*, John Hunt Publishing, 2014

Fisher, Mark, *Realism Capitalist. Nu există nicio alternativă?*, traducere de Paul-Teodor Cristescu, Tact, Cluj-Napoca, 2022

Freud, Sigmund, *The Uncanny*, Penguin UK, 2003

Gertz, Nolen, *Nihilism and technology*, Londra, Rowman & Littlefield International, 2018

Gertz, Nolen, *Nihilism and Technology. Updated Edition*, Londra, Rowman & Littlefield, 2024

Gertz, Nolen, *Nihilism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2019

Harris, Sam, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*, W. W. Norton & Company, 2005

Heidegger, Martin, *Despre eterna reîntoarcere a aceluiași*, Humanitas, București, 2014

Heidegger, Martin, *Nietzsche: The Eternal Recurrence of the Same*, Volume II, Translated from the German by David Farrell Krell, Harper & Row, New York, 1984

Heidegger, Martin, *Nietzsche: The will to power as art*, Volume I, Translated from the German by David Farrell Krell, Harper & Row, New York, 1979

Kaufmann, Walter, *Nietzsche, Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974

Kierkegaard, Soren, *The Concept of Anxiety*, New Jersey, Princeton University Press, 1980

More, Max; Vita-More, Natasha, *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*, John Wiley & Sons, 2013

Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Antichristul*, traducere de Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2003

Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Dincolo de bine și rău*, traducere de Radu Gabriel Parvu și Ioana Parvulescu, Humanitas, București, 2016

Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Genealogia Moralei. O scriere polemică*, Traducere de Liana Miclescu, București, Humanitas, 2006

Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor*, Traducere de Claudiu Baci, Oradea, Editura Aion, 1999

Nietzsche, Friedrich, *Așa grăit-a Zarathustra*, traducere de Victoria Ana Tăușan, Edinter, București, 1991

Norman, Richard, *On humanism*, Routledge, Londra, 2004

Poidevin, Robin Le, *Agnosticism: A very short introduction*, Oxford University Press, 2010

Rand, Ayn, *For the New Intellectual*, Penguin Books, New York, 1961

Sartre, Jean-Paul, *Existentialism Is a Humanism*, translated by Carol Macomber, Yale University Press, New Haven & London, 2007

Sartre, Jean-Paul, *Ființa și neantul. Eseu de ontologie fenomenologică*, Traducere de Adriana Neacșu, Paralela 45

Schopenhauer, Arthur, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, editura Silva Press, București, 1990

Schopenhauer, Arthur, *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. I și II, traducere de Radu Gabriel Pârvu, Humanitas, București, 2020

Stuart McAnulla, Steven Kettell, Marcus Schulzke, *The politics of new atheism*, Routledge, 2018

Tolstoi, Lev, *Împărăția lui Dumnezeu este în tine*, trad. Carol Szabo, ed. Semne, București

Varoufakis, Yanis, *Technofeudalism. What Killed Capitalism.*, Penguin Random House Group, 2024

Vattimo, Gianni, *Nihilism & Emancipation: Ethics, Politics, & Law*, trad. William McCuaig, Columbia University Press, New York, 2004

Žižek, Slavoj, *Christian Atheism. How to be a real materialist*, Bloomsbury Academic, Londra, 2024

Žižek, Slavoj, *Zăbovind în negativ*, Trad. Costea Irina-Marta, Editura ALL, 2001

Bibliografie secundară

Alloy, L.B., Abramson, L.Y., *Depressive realism: four theoretical perspectives.*, 1988

Bakunin, Mihail, *Dumnezeu și statul*, Traducere de Panait Mușoiu, ediție revizuită, București, Editura Pagini Libere, 2019

Baudrillard, Jean, *Paroxistul indiferent*, traducere de Bogdan Ghiu, editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2001

Baudrillard, Jean, *Simulacre și simulare*, traducere de Sebastian Big, editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2008

Becker, Ernest, *The Denial of Death*, The Free Press, New York, 1973

- Bolea, Ștefan, *Existențialismul astăzi*, București, Herg Benet, 2012
- Camus, Albert, *Discursurile din Suedia*, trad. Marina Vazaca, Polirom, București, 2021
- Chomsky, Noam, Foucault, Michel, *Despre Natura Umană*, traducere de Dana Domsodi și Veronica Lazăr, Cluj-Napoca, Tact, 2012
- Chomsky, Noam, *Interventions*, City Lights Books, San Francisco, 2007
- Chomsky, Noam, *On Anarchism*, Penguin Group, London, 2014
- Chomsky, Noam, *Requiem pentru visul american. Cele 10 principii ale concentrării bogatiei și puterii.*, Cartex, 2018
- Chomsky, Noam, *The Common Good*, Odonian Press, Tucson, Arizona, 1996
- Cioran, Emil, *Despre neajunsul de a te fi nascut*, trad. Florin Sicoie, București: Humanitas, 2003
- Cioran, *Silogisme amărăciunii*, trad. Nicolae Bârna, Humanitas, București, 1992
- Codul de etică și deontologie profesională al UBB*
- De Boer, Ype, *Agamben's Ethics of the happy Life: Beyond Nihilism and Morality*, Bloomsbury Publishing, 2024
- De Sousa Santos, Boaventura, *Dacă Dumnezeu ar fi un activist pentru drepturile omului*, Idea, Cluj-Napoca, 2016
- Debord, Guy, *Societatea spectacolului. Comentarii la societatea spectacolului*, traducere de Ciprian Mihali și Radu Stoenescu, EST – Samuel Tastet Editeur, București, 2001
- Derrida, Jacques, *(Ex)poziții*, Idea Design & Print Editură, Cluj-Napoca, 2001
- Feltham, Colin, *Depressive Realism. Interdisciplinary perspectives*, Routledge 711 Third Avenue, New York, 2017
- Fiennes, Sophie, Žižek, Slavoj, *The Pervert's Guide to Cinema*, 2006
- Fiennes, Sophie, Žižek, Slavoj, *The Pervert's Guide to Ideology*, 2012
- Fisher, Mark, *Capitalist Realism – Is There No Alternative?*, Zero Books, Winchester, 2009

Foucault, Michel, *Security, Territory, Population*, 1977–78, Trad. Graham Burchell, Gallimard, 2004

Fromm, Erich, *Escape from Freedom*, Avon Books, 1965

Graeber, David, Wengrow, David, *Zorii tuturor lucrurilor. O nouă istorie a omenirii*, Polirom, București, 2021

Haaga, David A. F., Beck, Aaron T., *Perspectives on depressive realism: implications for cognitive theory of depression*, Cognitive processes in depression, The Guilford Press

Hegel, G.W.F., *Fenomenologia Spiritului*, Traducere de Virgil Bogdan, București, Editura IRI, 2000

Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, traducere Gabriel Liiceanu, Catalin Cioaba, Humanitas, București, 2019

Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, traducere și note de Thomas Kleilinger și Gabriel Liiceanu, Humanitas, București, 2011

Heidegger, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, Editura Politică, București, 1988

Kundera, Milan, *Insuportabila ușurățate a ființei*, traducere de Jean Grosu, Humanitas, București, 2018

Kurzweil, Ray, *The Singularity is Nearer: When We Merge with AI*, Random House, 2024

Lacan, Jacques, Anxiety, *The Seminar of Jacques Lacan, Book X*, trad. A. R. Pierce, Polity Press, 2014

Land, Nick, *The Dark Enlightenment*, Imperium Press, 2022

Marx, Karl; Engels, Friedrich, *The economic and philosophic manuscripts of 1844 and the Communist Manifesto*, Prometheus Books, 2009

Merton, Thomas, *Passion for Peace. The Social Essays*, “The Root of War Is Fear”, Crossroad, New York, 1995

Minsaas, Kirsti, *Ayn Rand’s Recasting of Ancient Myths in Atlas Shrugged*, in Ayn Rand’s *Atlas Shrugged: A Philosophical and Literary Companion*. Edited by Edward W. Younkins, Ashgate Publishing Limited, Hampshire, 2007

Mori, Masahiro, *The Uncanny Valley*, trad. Karl F. MacDorman and Norri Kageki, *Energy*, vol. 7, no. 4, pp. 33–35, 1970

Mullen, Gary, “*Adorno, Žižek and the Zombie: Representing Mortality in an Age of Mass Killing*”, *Journal for Cultural and Religious Studies* vol. 13 no. 2. (Spring 2014): 48-57

Nietzsche, Friedrich, *The Will to Power*, traducere de Walter Kaufmann și R. J. Hollingdale, New York, Random House, 1967.

Nietzsche, Friedrich, *The Will to Power*, translation by Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, Vintage Books, New York, 1968

Otto, Walter F., *Dionysus: Myth and Cult*, Translated by Robert B. Palmer, Indiana University Press, Bloomington, 1965

Platon, *Dialoguri socratice*, Apărarea lui Socrate, traducere de Francisca Băltăceanu, Humanitas, București, 2015

Rand, Ayn, *Atlas Shrugged*, Signet, New York, 1957

Sartre, Jean-Paul, *Critique of Dialectical Reason: Theory of practical ensembles*, Londra, Verso, 2004

Sartre, Jean-Paul, *La transcendance de l'Ego et autres textes phénoménologiques*, Paris, Vrin, 2003

Singer, Peter, *Tratat de etică*, trad. coord. de prof. univ. dr. Vasile Boari și Raluca Mărincean, Iași, Polirom, 2006

Spitzer, Manfred, *Dementa digitala: Cum ne tulbura mintea noile tehnologii*, Humanitas SA, 2020

Stirner, Max, *The Ego and His Own*, trad. Steven T. Byington, New York, Benj. R. Tucker Publisher, 1907

Vattimo, Gianni, Rovatti, Pier Aldo, *Gîndirea slabă*, Pontica, Constanța, 1998

Volpi, Franco, *Nihilismul*, traducere de Teodora Pavel, Iași, editura Institutul European, 2014

Žižek, Slavoj, *First as Tragedy, Then as Farce*, Londra, Verso, 2009

Žižek, Slavoj, *Less Than Nothing: Hegel And The Shadow Of Dialectical Materialism*, Verso, London, 2012

Žižek, Slavoj, *Repetându-l pe Lenin*, traducere de Mircea Vlad, Cluj-Napoca, editura TACT, 2013

Žižek, Slavoj, *The Sublime object of Ideology*, Verso, London, 2008

Zuboff, Shoshana, *The age of surveillance capitalism*, New York, PublicAffairs, 2019

Bibliografie online

Bakunin, Mikhail, "Works of Mikhail Bakunin 1842,"
<https://www.marxists.org/reference/archive/bakunin/works/1842/reaction-germany.htm>,
1842, accesat la data de 16.02.2025

Blair, Erica, "Why does burning man matter?," Burning Man Journal,
<https://journal.burningman.org/2024/11/philosophical-center/tenprinciples/why-does-burning-man-matter/>, accesat la data de 16.02.2025

Curd, Patricia, "Presocratic Philosophy", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.),
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/presocratics/>, accesat la data de 16.02.2025

Dubtsova, Natalia, *From pulpit to propaganda machine: tracing the Russian Orthodox Church's role in Putin's war*, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/pulpit-propaganda-machine-tracing-russian-orthodox-churchs-role-putins-war>, accesat la data de 16.02.2025

Emilsen, William W., "The new Atheism and Islam," *The Expository Times*, vol. 123, nr. 11, 25 june 2012, pp. 521–528, <https://doi.org/10.1177/0014524612448737>, accesat la data de 16.02.2025

Fiala, Andrew, "Pacifism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall 2021 Edition, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/pacifism/>, accesat la data de 16.02.2025

Mainländer, Philipp, *The Philosophy Of Redemption ; Volume 1, Appendix*, Internet Archive, <https://archive.org/details/the-philosophy-of-redemption-volume-1-appendix-philipp-mainlander/page/n3/mode/2up>, accesat la data de 16.02.2025

Milner, Helen, *The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique*, Review of International Studies, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1991), Cambridge University Press, <http://www.jstor.org/stable/20097244>, accesat la data de 16.02.2025

Preston, Kayla, Halpin, Michael, Maguire, Finlay, *Men and Masculinities*, The Black Pill: New Technology and the Male Supremacy of Involuntarily Celibate Men, Volume 24 Issue 5, December 2021, <https://doi.org/10.1177/1097184X211017954>, accesat la data de 16.02.2025

Ritner, Susan Rennie, *The Dutch Reformed Church and Apartheid*, Journal of Contemporary History, vol. 2, no. 4, 1967, pp. 17–37, <http://www.jstor.org/stable/259820>, accesat la data de 16.02.2025

Rogan, Tom, *Vladimir Putin offers his casus belli for Ukraine attack*, Washington Examiner, 2021, <https://www.washingtonexaminer.com/news/2879528/vladimir-putin-offers-his-casus-belli-for-ukraine-attack/>, accesat la data de 16.02.2025

Thompson, Nicholas, “*Our minds have been hijacked by our phones. Tristan Harris wants to rescue them*,” WIRED, 26 july 2017, <https://www.wired.com/story/our-minds-have-been-hijacked-by-our-phones-tristan-harris-wants-to-rescue-them/>, accesat la data de 16.02.2025